

Т. Б. Паславський
кандидат історичних наук
Львівська наукова бібліотека
ім. В. Стефаника

**БІБЛІОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО
І ПИТАННЯ РЕПЕРТУАРУ ІСТОРИЧНОЇ КАРТОГРАФІЇ
ТА ІСТОРИЧНИХ КАРТОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ**

До обсягу бібліографії історичної картографії (далі – ІК) та історичних картографічних джерел (далі – ІКД) входять картографічні та картознавчі дослідження, інформаційні видання і публікації карт. Однак евристичні методи не завжди дозволяють вичерпно представити такі твори друку в бібліографії, якщо про їх причетність до ІК та ІКД не вказано прямо у бібліографічному описі. Історичні карти, зокрема історичні карти-реконструкції, як правило, поміщено в середині статей, монографій, інших публікацій і не відображено в бібліографічному описі, якщо вони не винесені в додатки, а розглядаються як частина картографічного методу. Для виявлення таких карт необхідно провести фактично історіографічне дослідження історичних праць з метою встановлення приналежності до об'єктів історичної картографії.

Інше питання – теорія бібліографії в галузі картографії і картографування орієнтована переважно на тісний взаємозв'язок картографії та географічної і геодезичної інформації. Тому не всі картографічні реконструкції потрапляють до класичних праць у галузі історії картографування та картографічних джерел, отож вони, відповідно, відсутні не лише у бібліотечних каталогах та базах даних, а й у спеціалізованих історіографічних та бібліографічних працях. Це можна пояснити лише недостатньою розробленістю проблеми.

Складність завдань історичної картографії вимагає від професійних бібліографів не обмежуватися лише зовнішнім описом власне карт, атласів, глобусів, довідників і покажчиків картографічних джерел та спеціальних досліджень з історичного минулого, а залучати до аналізу всю сукупність історичних джерел, що дозволяють

здійснювати порівняльно-історичний аналіз, історичну реконструкцію. Звичайно, бібліограф, описуючи свій об'єкт, не може самотійно досліджувати значну частину джерел та книжок з метою аналізу вірогідності карт, але може і повинен реєструвати дотичний до нього матеріал.

Історична карта є продуктом свого часу і рівня розвитку науки та природничих знань, вона реалізує не тільки певну суто прагматичну мету, але й свідомо або неусвідомлено відображає суб'єктивні погляди картографа та замовників карти, а крім інформаційних, часто виконує певні соціальні завдання. Тому використанню картографічної інформації – як її донедавної стадії (фактично до XVIII ст.), так і сучасної – має передувати джерелознавчий аналіз та історико-картографічна реконструкція реалій, мети й обставин складання карти. Природно, до різних історичних етапів залучаються й різні методи аналізу, опису картографічного матеріалу, принципи класифікації карт і інформації, що ними подається. Водночас необхідно аналізувати історіографію картографічних досліджень і бібліографічних видань. Цей аналіз є обов'язковим інструментом у методичному арсеналі історика будь-якого історичного періоду, який залучає до своїх досліджень картографічний матеріал, і повинен якщо і не в повному обсязі, то принаймні достатньо враховуватися сучасними бібліографами ІК.

Варто відзначити, що створення таких картбібліографічних довідників тісно пов'язано із розвитком бібліографічної евристики, де необхідно переглянути поняття бібліографічного і картографічного джерела.

Розвиток історико-бібліографічних досліджень, що розпочався лише останніми роками як окремий напрям бібліографознавства, засвідчив необхідність невідкладного вирішення питання щодо більш конкретного визначення понять “бібліографічне дослідження” (на відміну від теоретичного поняття “бібліографознавче дослідження”) та “бібліографічне джерело” (як виду твору друку або як архівного та рукописного документа, що містить необхідні відомості для бібліографічних досліджень), “бібліографічний довідник” (як виду наукової бібліографії та методів його аналізу при укладанні галузевих або тематичних бібліографій).

Цілком зрозуміло, що бібліографія не може порушувати встановлених норм, затверджених стандартом, але може розвивати поняття анотації документа. В.А. Фокеев пропонує цю діяльність,

пов'язану з розкриттям сутності знання (інформації), позначити терміном “когнітографія”, обсяг якого не збігається з обсягом поняття “бібліографія”, а перебуває з ним у відношенні пересікання.

Підходи до теорії бібліографії в умовах замкненого вузько-професійного знання і відмови від поширення та поглиблення методичного арсеналу бібліографії за рахунок інтеграції методів споріднених дисциплін, що займаються вивченням різних за родовидовими ознаками та класами документів (джерел), значно формалізовані та потребують розвитку і трансформації поняття “документ” у поняття “джерело”. Бібліографи лише сьогодні усвідомили необхідність когнітивного аналізу книжкового “документа” як джерела з метою вирішення протиріччя між потребами читача і можливостями їх задоволення методами традиційної бібліографії.

Природа бібліографічного знання щодо історичної бібліографії передбачає не лише проведення зовнішнього опису об'єкта, а й внутрішній аналіз, який можна співставити з методами джерелознавства і текстології. Тому виникає метод, який цілком можна підвести під формулювання “бібліографічне джерелознавство”, що свідчить про інтеграцію наукових знань і методів різних споріднених наук і таких спеціальних дисциплін, як бібліографія, археографія, джерелознавство, що вивчають та описують документальні джерела.

Галузева, тематична або спеціальна бібліографія може бути вичерпно складена лише за умов співпраці фахівців і бібліографів у спільному колективі. Прикладна функція бібліографії ІКД полягає у тому, що вона адресується переважно історикам. Хоча система орієнтирів у істориків значно ширша, вони не завжди вільно володіють методами бібліографічної евристики. З іншого боку, вузькість кола традиційних бібліографів, які не володіють спеціальною системою знань, якісно значно обмежує об'єкти бібліографування, залишаючи поза межами бібліографії велику кількість видань, де міститься картографічний матеріал, що методами простого бібліографічного пошуку не може бути виявлений.

До кола бібліографії потрапляють як картбібліографічний матеріал – власне карти, атласи, огляди картосховищ або картографічних колекцій, інформації про виставки карт, так і широке коло картографічних досліджень – як спеціально присвячених предмету, так і тих історичних праць, де картографічний матеріал відтворюється опосередковано або є результатом історико-картографічних реконструкцій. Назва таких видань не завжди чітко відображає зміст,

що необхідно анотувати у спеціальних бібліографічних довідниках та покажчиках. Це може бути книжкова продукція, що містить історико-географічний, статистико-економічний, демографічний, адміністративно-політичний картографічний матеріал, а також інші відомості, що уможливають проведення картографічної об'єктивної реконструкції і складання карт у ретроспекції. Використання цієї інформації під час історичної реконструкції обставин складання карт дає можливість проведення джерелознавчої критики в історико-картографічних дослідженнях.

Нарешті, значну проблему для бібліографії становлять і сучасні цифрові технології картографування та сканування джерел, які ставлять перед традиційною бібліографією багато запитань, зокрема щодо створення комплексних науково-довідкових видань, де бібліографія, навіть і найповніша, буде лише частиною комплексного методу презентації картографічного матеріалу.

Складність завдань ІК вимагає колективної підготовки бібліографічних довідників, де подається анотація або додатковий коментар, або бази даних з розвинутою системою пошуку, з відмовою від обмеження зовнішнім описом власне карт, атласів, глобусів, довідників і покажчиків картографічних джерел, оглядів картосховищ та спеціальних досліджень з історичного минулого. Потрібно переглядати й інші видання, де може міститися картографічний матеріал, не завжди розкритий у бібліографічному описі, а також рецензії картографічних видань тощо.

На сьогодні встановлено, що підготовка наукових карт-публікацій та науково-довідкових видань повинна супроводжуватися аналізом картографічної інформації і першоджерел незалежно від часу їх створення та передбачає володіння історичним контекстом і методами джерелознавчого аналізу, проведення історико-картографічної класифікації та реконструкції реалій, мети (функцій) і обставин складання карти, попередніх джерел, а також включає аналіз методів складання карт, географічних об'єктів, топонімів і етронімів тощо. Чим складніше видання, тим воно змістовніше. Від бібліографа це вимагає особливої уваги до тексту видання. Редакційно-видавнича та бібліографічна діяльність раннього періоду свого розвитку (XVIII–XIX ст.) ще не мала усталених методів складання заголовків, титулів, вихідних даних, формулювання змісту дослідження тощо. Саме тому ці видання потребують уваги бібліографа до тексту та перегляду його *de visu*.

Зразком є згадана публікація першоджерел давнього часу, перше в науці видання середньовічних карт Л.С. Чекіна, що відображали історію Східної Європи та Середньої Азії. Стандартизований бібліографічний опис цього видання виконаний за вимогами сучасного “згорнутого бібліографування”: Чекин Л.С. Картография христианского Средневековья VIII–XIII вв.: Тексты, перевод, комментарий. – М.: Издательская фирма “Восточная литература” РАН, 1999. – 366 с., ил. (Сер. “Древнейшие источники по истории Восточной Европы”). Виконаний за класичними зразками бібліографічний опис хоча й містить загальну інформацію, але не може задовольнити історика щодо отримання первісної спеціальної інформації.

Так, зокрема, в бібліографічному описі відсутня вказівка на загальну кількість карт (186) і альбом опублікованих 73-х карт (вказано як “ілюстрації”, без визначення кількості карт і того, що це власне картографічні джерела). Бібліографія у цьому випадку розмежовує поняття “текст” і “карта”, що, на думку, наприклад, археографа, може такого поділу не мати. Більше того, дослідження Л.С. Чекіна містить археографічний та картографічний опис (він називає цей комплексний опис – “текст”), а також посилання на джерело (“легенду”) картографічних об’єктів, починаючи від простих схем до складних карт.

Інша проблема – загальна назва – “Християнське середньовіччя. VIII–XIII ст.”. Абсолютно точно визначена дата, але без спеціальної анотації дуже важко уявити географічні межі, представлені у виданні.

Отже, спеціалізована бібліографія ІК мусить обов’язково подавати анотацію видання за принципом особистого перегляду змісту тексту та структури видання. У цій анотації не враховано коласальне науково-довідкове значення складного за структурою наукового тексту. В ньому вміщено значний за обсягом науково-довідковий апарат, зокрема довідник з ономастики, бібліографія видань пам’яток та літератури, етногеографічний показчик, які мають самостійне джерелознавче значення як для історика і картографа, так і для бібліографа.

Для спеціалізованої бібліографії ІК це видання потребує наведення анотації. Ось анотація, що була складена автором і видавцями: “Очередной выпуск свода “Древнейшие источники по истории Восточной Европы” является первым как в отечественной, так и зарубежной науке изданием средневековых карт, отразивших тер-

риторию Восточной Европы и Средней Азии. Наряду с репродукцией в приложении к изданию карт публикуются транскрипции легенд и их перевод на русский язык. Прилагается развернутый справочник личных имен, топонимов, этнонимов и названий животных, который содержит их подробное исследование”.

На нашу думку, анотацію можна було б розширити так: “Очередной третий выпуск свода “Древнейшие источники по истории Восточной Европы” является первым как в отечественной, так и зарубежной науке изданием средневековых карт, отразивших территорию Восточной Европы и Средней Азии. Наряду с описанием 186 карт и репродукцией в приложении к изданию 73 карт публикуются транскрипции легенд и их перевод на русский язык. Прилагается развернутый ономастический справочник личных имен, топонимов, этнонимов и названий животных, который содержит их подробное исследование. Приводится библиография отечественных и зарубежных публикаций карт и научных исследований, этногеографический указатель”. Така анотація не лише точніша, а й подає необхідну інформацію не тільки для істориків, але й для мовознавців, географів, фахівців у галузі топоніміки тощо.

Ця тенденція необхідності виходу бібліографії за межі вузького методу зовнішнього аналізу видання, виникнення бібліографічного джерелознавства є об’єктивною потребою прискореного розвитку попиту на історичну інформацію. Змістовий аналіз картографічного документа як джерела в сучасних умовах необхідності прискорення поширення знання має передбачати й розкриття сутності знання, що міститься у тексті, і тим наблизитися до змістового анотованого бібліографічного опису.